

Diskusijose dėl pranešimų kalbėjo prof. J. Minkevičius, doc. K. Stoškus, prof. E. Meškauskas, filosofijos mokslų daktaras A. Šliogeris, V. Ališauskas. Jie palietė aktualius filosofijos sampratos bei statuso klausimus, aptarė filosofų veiklos uždavinius dabartinėmis sąlygomis, ypač akcentuo-

dami mąstymo stereotipų įveikimą, filosofijos humanizacijos poreikį, būtinybę atidaryti filosofijos fakultetą garbingą praeitį ir galias filosofines tradicijas turinčiame Vilniaus universitete.

V. Valentinavičius

MENO AUTONOMIJOS PROBLEMA ESTETINIŲ IR KULTŪROLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ SANDŪROJE

Meno autonomija (arba jo heteronomija) yra vienas iš tų fundamentalių klausimų, kurie tampa takoskyra tarp įvairių vienu ar kitu požiūriu meną tiriančių humanitarinių mokslų bei jų šakų (estetikos, meno teorijos, meno morfologijos, meno sociologijos, aksiologijos, kultūrologijos), o taipogi tarp jų kuriamų teorijų, krypčių ir mokyklų. Takoskyra jis tampa todėl, kad kartu yra ir įvadas į kitų ne mažiau svarbių ir reikšmingų problemų ratą. Meno autonomijos klausimas — tai klausimas, ar menas, kaip kultūros sistema, funkcionuoja savarankiškai, ar ne. Nuo šio klausimo neatsiejamos meno funkcijų ir jo specifiškumo problemos. Meno autonomijos klausimo nagrinėjimas yra sunkiai įsivaizduojamas ir vargiai įmanomas tiek be specialių meno tyrinėjimų, tiek be holistinio požiūrio į jį. Pastarasis požiūris yra nukreiptas ne tiek į meno išskirtinumo ar unikalumo (t. y. ne tiek į meno, kaip kultūros fenomeno, sui generis), kiek į jo integralumo, genetinių ir funkcinių ryšių su kitomis kultūros sistemomis fiksavimą bei apmąstymą. Holistinis požiūris į meną, jo vietos istoriškai kintančiame kultūros universume (hierarchinėje struktūroje) refleksija — tai kultūrologijos prerogatyva. Tiek meno teorijos, tiek kultūrologijos požiūriu yra prasminga ir būtina meną pripažinti esant savitą, specifinę žmogaus veiklos formą. Tai yra neabejotinas meno teorijos ir kultūrologijos sąlyčio taškas — juk meno autonomiškumą (kaip, beje, ir patį meno fenomeną) galima nagrinėti tik tada, kai jis apibrėžiamas kaip savarankiška sritis. Bet koks meno tyrinėjimas prasideda nuo griežto ir aiškaus meno sąvokos eksplikavimo, jo definicijos tyrinėjimo bei išskyrimo iš kultūros sistemų ir formų pasaulio. Bet meno ir kitų kultūros sistemų (filosofijos, moralės, religijos) pilna demarkacija yra negalima. Jos siekimas greičiausiai vertintinas tiesiog kaip teo-

rinė būtinybė (meno teorijai). Kultūrologijai visgi svarbiau yra aiškintis ir nustatyti meno autonomiškumo ribas, meno integralumo pobūdį bei galimybes, jo integruotumo į kultūrą laipsnį, nes kultūra visada egzistuoja kaip savotiškas kontinuumas.

Meno autonomiškumo klausimas meną tiriantiems humanitariniams mokslams paprastai esti preskriptyvinis. Šios problemos jie niekaip negali apeiti. Šis preskriptyvizmas, kaip episteminė nuostata, yra visiškai suprantamas. Kiekviena mokslo sritis (ar tai būtų, operuojant V. Diltejaus kategorijomis, Naturwissenschaften, ar Geisteswissenschaften) savo tiriamą objektą išskiria iš gamtiškojo arba kultūrinio universumo ir paverčia santykinai savarankiška realybe. Šis savarankiškumas tiek objektyviosios, tiek antrinės tikrovės (t. y. kultūros) sąrangos atžvilgiu tėra iliuzija, reikalinga tam, kad būtų galima analizuoti, aprašyti ir struktūrinti tiriamą objektą. Klausimas, kiek pažinimo akto ar proceso metu mes deformuojame tikrovę, analizės būdu atskirdami reiškinį nuo jį suformavusio ir sukūrusio konteksto, bene aktualiausias yra kultūros ir jos elementų tyrinėjimo srityje. Kalbant apie meno autonomiškumą estetinių tyrinėjimų ir svarstymų kontekste, pakanka jį postuluoti. Meno autonomiškumas gali būti traktuojamas ne tik kaip problema, bet ir kaip konvencija. Meno teoretikas ir a priori negali meno laikyti visiškai heteronomišku reiškiniu. Todėl meno autonomiškumo postulavimo estetiškas prasmingumas yra akivaizdus. Tuo tarpu meno autonomiškumo ir jo teigimo kultūrologinis prasmingumas yra problemiškesnis. Jis anaipol nėra savaime aiškus ir akivaizdus.

Traktuojant kultūrą nemechanistiškai ir neatomistiškai (t. y. suprantant, kad kultūra nėra mechaninė ją sudarančių dalių suma), jokių abejonių nekelia tas faktas, kad kultūra visada yra kažkas daugiau nei

vien abstraktus ją sudarančių elementų vietas. Tiriant kultūros sistemas (meną, mokslą, filosofiją, religiją, moralę) ar sferas (gamtamokslinę, humanitarinę, techninę), galima nustatyti ir interpretuoti kultūros formų, sferų ir sistemų simbiozes bei interferencijas. Vadinasi, kultūrologo dėmesio centre turėtų atsidurti ne kultūros formos ar sistemos autonomiškumas, o jos integralumas. Priešingu atveju sunku išvengti redukcionizmo ir visumos praradimo pavojaus. Interpretuojant ir suprantant kultūrą ne kaip mechaninę dalių sumą, o kaip organišką hierarchinę struktūrą, darosi aišku, kad kiekvienas izoliuotai nuo viso kultūrinio kosmoso tiriamas reiškinys gali būti paaiškintas tik specialių tyrinėjimų kontekste. Kultūros formos ir sistemos neegzistuoja izoliuotai viena nuo kitos, jos nėra monados, turinčios individualią būtį. Jos ne tik interferuoja, bet ir reiškiasi viena per kitą. Jei pasikirus kultūros elementus tiriančių humanitarinių mokslų požiūriu bet kurios kultūros sistemos analizė yra prasminga, tai kultūros formų ir sistemų pasaulio atžvilgiu toks kultūros struktūros skaidymas reiškia jos dekonstravimą, organiškos visumos ir vientisos struktūros praradimą. Žinoma, čia pateikiamos kultūros, jos sistemų ir jų santykių charakteristikos anaipol nereiškia jų hipostazavimo. Kultūros branduolys visada yra tikslinga žmogaus ir visuomenės veikla, o ne virš jos pakibę istorijos dėsniai ar lemtis. Ir pačios kultūros sistemos yra ne kas kita kaip tikslingos veiklos — šios kultūros substancijos — modusai. Menas yra vienas iš šių modusų. Jis, kaip vienas iš kultūrologijos objektų, negali būti autarkiškas ir savitiksliis. Kultūrologinė meno refleksija turėtų tapti visos kultūros teorinio rekonstravimo grandimi.

Žinoma, jokių būdu negalima paneigti meno autonomizacijos proceso — tai būtų tolygu mėginimui paneigti faktą, istorijos proceso realiją. Meno atsiskyrimas nuo pirmų žmogaus veiklos sinkretizmo, jo tapimas specifine veiklos forma jau savaime yra autonomizacija. Bet juk lygiai tą pačią charakteristiką galima pritaikyti bet kuriai kitai žmogaus veiklos formai. Vadinasi, su autonomizacijos procesu vargu ar galima sieti meno, kaip veiklos formos ir kultūros sistemos, specifiškumą. Istoriskai vykstantys kultūros hierarchinės struktūros pakitimai ir yra ne kas kita kaip vienu

kultūros formų ir sistemų autonomizacija, o kitų — heteronomizacija. Tai yra permanentinis procesas. Ši autonomizacija arba heteronomizacija yra kultūros proceso invariantas. Maksimalus kultūroje slypinciu žmogaus potencialų atsiskleidimas ir jos kūrybinės energijos išlaisvinimas turbūt nebūtų įmanomi be jau minėtos kultūros elementų santykinės autonomijos. Bet pilnos (absoliučios) autonomijos įgijimas reikštų kultūros organiško ir vientisumo pabaigą. Kultūros formų ir sistemų tapimas iš tikro autonomiškoms sritims faktiškai reikštų kultūros dezintegraciją. Ši tendencija yra pastebima XIX—XX a. Vakarų kultūroje. Apie ją rašė daug filosofų (E. Huserlis, O. Špengleris, Ch. Ortega i Gasetas, E. Šprangeris). Tai kultūros situacija, kurią būtų galima pavadinti „mokslas — mokslui, menas — menui, religija — religijai, filosofija — filosofijai“. Apie maksimaliai specializuotą, objektyvuotą, nuo savo subjekto (žmogaus) visiškai nutolusią ir įgijusią savarankišką egzistenciją Vakarų kultūrą ypač įtaigiai rašė Ch. Ortega i Gasetas. Šią situaciją įžvalgiai analizavo V. Sezemanas, pavadindamas ją Vakarų kultūros tragedija. Tai, ką Ch. Ortega i Gasetas vadina meno dehumanizacija, laikydamas ją didžiai pozityviu reiškiniu, iš tikro yra ne kas kita kaip totalinė meno pastanga įgyti pilną autonomiją.

Šios ir daugelis kitų menotyrai, meno teorijai ir kultūrologijai svarbių problemų buvo svarstomos 1988 m. gegužės 19—20 d. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institute įvykusiame simpoziume „Meno kultūrinis savarankiškumas ir tarnybinės funkcijos“. Simpoziumą organizavo TSRS Filosofų draugijos Lietuvos skyriaus Estetikos sekcija. Į meno teorijos klausimų kontekstą deramai įsikomponavo ir sėkmingai jį papildė kultūrologijos, literatūrologijos, lingvistikos, semiotikos, muzikologijos, meno kūrinio ontologijos problemos. Belieka tik apgailestauti, kad šiame įvairių humanistikos sričių atstovų forume nedalyvavo tiesiogiai su meno praktika susiję žmonės (kūrėjai, meno kritikai). Ši aplinkybė nulėmė perdėm griežtą, teorinį, netgi kiek hermetišką simpoziumo pobūdį. Bet iš esmės tai nesutrukdė šio forumo dalyviams savo pranešimuose iškelti ir svarstyti nemaža visai humanitarinei kultūrai aktualių problemų, o neretai ir keistis gerai pagrįstomis pozicijomis bei vertingomis idėjomis. Simpoziumą

pradėjęs K. Stoškus (pranešimo tema — „Meno autonomiškumo kultūrologinė ir estetinė prasmė“) analizavo kultūrologijai ir estetikai aktualius klausimus, tapusius orientaciniais tolesnei simpoziumo eigai. Buvo pastebėta, kad pilna meno ir kitų kultūros reiškinių demarkacija yra negalima, bet teoretikai tai privalo daryti. Meno autonomiškumo analizė yra įmanoma ir prasminga tik tada, kai menas apibrėžiamas ir interpretuojamas kaip savarankiška sritis. Todėl svarbu suprasti meno autonomizacijos reikšmę, nes ji yra vienas iš meno pažangos veiksnių ir kriterijų. Meno kultūrinio savarankiškumo klausimu neretai susiduria dvi priešingos teorinės nuostatos ir meno sampratos — instrumentalistinis ir autonomistinis meno traktavimas. Meno instrumentiškumo ir autonomiškumo opozicijos kontekste būtų pravartu atskleisti estetizmo, kaip instrumentiško meno interpretavimo teorinės alternatyvos, pozityvų turinį. Bet kartu yra būtina, pabrėžė prelegentas, neišleisti iš akių meno analizei svarbaus viso kultūros konteksto. L. Donskis („Meno morfologijos ir kultūros morfologijos santykio problema“) savo pranešime nagrinėjo meno formų pasaulio ir kultūros formų pasaulio santykio problemą, interpretuodamas ją kaip vieną svarbiausių meno autonomijos klausimo aspektų. Prelegentas palietė meno ir kultūros morfologinės analizės problemą, ją siedamas su O. Špenglerio istorijos, kultūros ir meno koncepcija bei ją įtakojusiomis filosofinėmis teorijomis. K. Nastopka („Meno socialumas ir taikomoji vertė“) aptarė meno kūrinio estetinės vertės ir taikomosios vertės santykį. Meno kūrinio estetinė vertė reiškiasi kaip jo universalumas, nes estetinė funkcija įprasmina ir integruoja visas kitas meno kūrinio funkcijas. Estetinė funkcija meno kūrinio generuojamoje erdvėje — vertybių pasaulio dirigentas. Atlikdamas estetinę funkciją, menas pasireiškia ir kaip socialinė jėga (išreiškiamos visuomenės orientacijos, interesai). Bet socialumo samprata kinta. Pranešėjas palietė ir itin aktualią meno politizacijos problemą. Anot jo, galima kalbėti ir apie prasmingą meno politizaciją, kuri gali reikštis kaip poleminių santykių su savo sociumu. Rūmų poetas negali būti tikras politinis poetas. Meno politizacija, K. Nastopkos teigimu, yra prasminga tik poleminiame kontekste. S. Žukas („Estetinė ir retorinė kalbos funkcija“), pateikdamas struktūralistų ir se-

miotikų atliktų poetinės kalbos tyrimų kontekstą, palietė keletą poetinės kalbos analizės aspektų. Vienas iš jų — poetikos ir retorikos santykis bei jo eksplikavimas. Tekstas gali būti poetiškas tik tada, kada jame efektyviai panaudojamos retorikos priemonės. Pasak pranešėjo, literatūra nėra vien ypatinga kalba, kalba sui generis. Literatūra greičiau yra ne ypatinga kalba, o ypatingas kalbos panaudojimas. Po to sekęs E. Gedgaudo pranešimas („Muzika kultūros ir pseudokultūros zonose“) buvo persikėlimas (beje, labai reikalingas ir sava laikis) iš specialiųjų tyrinėjimų ir griežtos teorijos sferos į nūdienos muzikinės kultūros aktualijas, jos laimėjimų ir bėdų aptarimą. Buvo paminėta pseudoliaudiško meno ekspansija į daugelį gyvenimo ir kultūros sričių. Prelegento manymu, pseudoliaudiškas menas — ši dvasinė kultūros erozijos apraiška — turbūt atitinka dabartinę mūsų kultūros situaciją, kada didžioji muzika (klasikinės kultūros fenomenas) stumiama į kultūros periferiją. Visgi hermetiškai užsklostose zonose (rimtos muzikos kūriniai) telkiasi atsvara dainų šventėms, banalumo triumfui mene. Folkloristų sąjūdis yra orientuotas į liaudies meno ištakas, kurias mėgina išguiti dainų šventės (pseudoliaudiško meno variantas).

Antrąją simpoziumo dieną pradėjęs A. Šliogerio pranešimas („Ar meno kūrinys yra vertybė?“) sukėlė tikrą polemikos audrą. Kritikuodamas aksiologinį meno apibrėžimą ir aksiologines meno kūrinio charakteristikas, pranešimo autorius analizės svorio centrą perkėlė į meno kūrinio ontologijos sferą. Pasak A. Šliogerio, grožis ontologiškai yra daiktų grynųjų būtis. Būtis — absoliuti transcendentija. Ji atsiveria anapus santykių ir reikšmių pasaulio. Reikšmių pasaulis — tai grynosios būties užmarštis. Būtis, būdama absoliuti transcendentija, yra bereikšmė ir nepažini (būdama bereikšmė, ji kartu yra maksimaliai prasminga). Galutinė būties prasmė yra pati būtis. Menas yra vieta, kurioje žmogus įveikia būties užmarštį. Daiktas — tai materialaus pasaulio objektas. Objektivus yra anapus žmogaus esantis pasaulis. Objektivių daiktų pasaulis ir būtis yra anapus žmogaus esantis pasaulis ir būtis. Vertybė — poreikio, intereso sritis, santykių stichija, antropomorfinio ir antropocentrinio pasaulio atributas. Vertybės atveria instrumentines daiktų funkcijas. Vertybinė žiūra — tai antropomorfinis solipsizmas, kuris žmogui eli-

minuoja absoliutumo dimensiją. Meno kūrinys, reziumavo pranešimo autorius, nėra vertybė. Ž. Jackūnas („Meniškas kaip metavertybė“) gvildeno meniškumo kriterijų problemą, siedamas ją su simpoziume vyravusia problematika. Jo manymu, meno kūrinys gali būti apibrėžtas kaip artefaktas, gebąs žadinti dvasinę reakciją — estetinę (dvasinę) išgyvenimą. Meno autonomiškumą ir sąlygoja jo realizuojama estetinė funkcija. Prelegentas pastebėjo, kad formalus meno apibrėžimas yra nevertybinis. Vertybinį santykį suponuoja meno (jo kūrinų) įkomponavimas į kultūros vertybių hierarchiją. Kiekvieną meno kūrinį supa kultūrinių reikšmių aura (kultūros vertybių horizontas). Pranešimo pabaigoje buvo paliesta estetinio išgyvenimo specifškumo problema (ar tai tik grožio išgyvenimas?). A. Katalynas („Meno autonomijos problema kaip preskriptyvinė“) nagrinėjo pagrindinę simpoziumo problemą. Jis išskyrė ir aptarė dvi viena kitos atžvilgiu alternatyvias meno teorijų kryptis: utilitaristinę (vulgarus sociologizmas, moralistinis meno traktavimas,gnoseologizmas) ir puristinę (autonomistinę). Utilitaristinėse meno teorijose estetinė funkcija laikoma antraeile, išvestine, o puristinėse — net ne pagrindine, o vienintele. Meno autonomijos problema turi dvi puses: deskriptyvinę (menas yra arba nėra autonomiškas) ir preskriptyvinę (menas turi arba neturi būti autonomiškas). Deskriptyvinė problemos pusė suponuoja ir preskriptyvinę. Viską lemia modalumas — kaip formuluosime problemą. Pilna jų demarkacija yra negalima.

A. Gaižutis („Menas ir politika“) aptarė meno poveikį politikai. Menas įtakoja žmonių dvasinį gyvenimą. Vienaip ar kitaip (tiesiogiai ar netiesiogiai) jis veikia ir politiką. Pranešimo autorius pabrėžė, kad ši problema marksistinėje literatūroje mažai nagrinėta. Tuo tarpu Vakarų filosofija, sociologija, meno teorijos ją nuodugnai gvildeno. Politikos tiesos būna dalinės, nepilnos. Pats politikos pobūdis esti agonistinis arba polemisis (dažniau agonistinis). Politinės partijos turi savo žaidimo sistemas, simbolius, skiriamuosius ženklus. Politika turi nemaža sąlyčio taškų su teatru (rinkiminės kampanijos, įvairių politinių procedūrų teatralizacija, veiksmai, simbolizuojantys tautos vienybę, sutelktumą). Politika, anot pranešėjo, turi tragedijos, komedijos, farso elementų.

Simpoziumas aiškiai parodė, kokia yra aptarinėtų problemų ištyrimo ir supratimo būklė. Po jo vargu ar tenka abejoti, kad tik aukšta ir integrali humanitarinė kultūra (integrali visų sričių bei empirinio ir teorinio lygmenų atžvilgiu) gali pasiekti tokį savizinos ir savivokos lygį, kuris visai humanistikai svarbių problemų neleistų paversti vieno ar kelių mokslų monopolium. Šia linkme mūsų estetikai, kultūrologijai, kitoms filosofijos ir humanitarinio pažinimo sritims dar reikia gerokai padirbėti. Norisi tikėti, kad simpoziumas buvo rimta ir veiksminga pastanga bent iš dalies priartėti prie minėto tikslo.

L. Donskis